

Vojtěch Kolman: Logika Gottloba Frega

Filosofia, Praha 2002, 295 s.

S modernou logikou je nerozlučne späté dielo nemeckého logika a matematika Gottloba Fregeho (1848 – 1925). Slovenský čitateľ sa mohol po roku 1992 okrem statí sekundárnej literatúry oboznámiť postupne s prekladmi troch jeho článkov a od roku 2001 aj s prekladom jeho „najfilozofickejšej“ monografie – so *Základmi aritmetiky*. Koncom roka 2002 vyšla v češtine prvá monografia o jeho diele z pera neobyčajne talentovaného čerstvého absolventa doktorandského štúdia logiky na Filozofickej fakulte Karlovej univerzity Vojtěcha Kolmana. Práca Vojtěcha Kolmana je vypracovaná neobyčajne precízne, prehľadne, podáva nielen kritický pohľad na Fregeho logiku, ale aj vlastný originálny rozbor závažných problémov filozofickej logiky.

Autor si za cieľ práce vytýčil spojený výklad Fregeho logicko-filozofického diela z pozície protikladnej tradičnej realistickej (platónskej) interpretácie. Okrem toho sa autor, a to v značnom rozsahu, snaží samostatne rozvíjať niektoré oblasti filozofickej logiky. V tomto smere Fregeho dielo autor rešpektuje, ale nepovažuje ho za záväznú východisko. Práca je vypracovaná veľmi pedantne, mnohé vysvetlenia sú originálne, neobyčajne podrobné – napríklad vysvetlenie Fregeho symboliky – a v češtine či slovenčine publikované po prvýkrát. Autor sa v úvodnej poznámke priznáva, že pri spracovaní problematiky bol do veľkej miery ovplyvnený prácami nemeckého matematika a filozofa Pirmina Stekeler-Weithofera a konštruktivistickou školou Paula Lorenzena. To dosvedčuje aj obsah mnohých častí knihy.

Práca je členená do 7 kapitol a okrem úvodnej poznámky a úvodnej konvencie je doplnená chronológiou Fregeho života a diela, slovníkom Fregeho dôležitých termínov, kompletným zoznamom dochovaných spisov Fregeho, bohatou sekundárnou literatúrou, registrom *ortotermínov* a registrom symbolov a skratiek.

Prvá kapitola je venovaná historicko-kritickému úvodu, ktorý svojím náčrtom vývoja klasickej logiky z určitého pohľadu môže byť pre čitateľa inšpiratívny. Autor sa iba veľmi okrajovo zmieňuje o stoeckej logike a značne neurčito naznačuje jej dimenziu ako systému výrokovej logiky. Ak zoberieme do úvahy jej skutočnú podobu, aspoň v podobe pravidlového systému výrokovej logiky, a odhliadneme od tých rekonštrukcií, ktoré identifikujú v stoeckej logike naviac predikátovú logiku s viacárnymi predikátmi, je hodnotenie Kantovho výroku o tom, že od čias Aristotela nebola schopná logika urobiť ani jeden krok vpred, ako pravdivého, neadekvátne. Rovnako aj hodnotenie Boolovej algebry na s. 16 ako prvej vážnej alternatívy k Aristotelovej sylogistike vo svetle odklatica stoeckej logiky už nie je pravdivé. Ťažšie zrozumiteľná môže byť pre čitateľa úvaha na s. 5, ktorá začína podmienkou neprázdnosti pojmu *B* pre vetu *AaB* (Každé *A* je *B*), a v ďalšej časti vety sa popiera kontradiktórnosť vety

typu *AaB* k vete typu *AoB* (Niektoré *A* nie sú *B*) práve pre prípad prázdnosti pojmu *B*, t. j. opačnej podmienky, ako bola prijatá na začiatku úvahy. Pre mnohých logikov je značne otázne, na akom základe máme počítať transcendentálnu logiku medzi logiky (s. 10).

Druhá kapitola je venovaná životu Fregeho, jeho profesijnej i súkromnej dráhe a osobnostiam, s ktorými prišiel do styku. Veľmi cenné je autorovo vyvážené hodnotenie Fregeho politických názorov, napríklad zdôraznenie toho, že ich verejne nikdy nemanifestoval. Na druhej strane však asi nemôžeme povedať, nech je dnes Fregeho postoj akokoľvek neprijateľný, že mali pôvod v *temných hnutiach... mysle* (s. 54); na dôvažok, jeho politické názory nie sú predmetom skúmania práce a nie je tu urobená hlbšia analýza ich pôvodu, preto je takéto vysvetlenie prinajmenej nepodložené.

Pravda je názov tretej kapitoly. V tejto časti autor explikuje Fregeho názory na povahu logiky a najmä na jeho výklad výrokovkej logiky z diela *Begriffsschrift*. Domnievam sa, že autor je počnúc touto časťou na mnohých miestach diela málo ústretový voči čitateľovi v jednom závažnom ohľade: pasáže, v ktorých sa vysvetľuje alebo komentuje Fregeho vlastný názor, sú nasledované názormi iných autorov často bez toho, aby autor dal najavo, že to už nie je Fregeho názor. Autor takto pre menej informovaného čitateľa ťažko rozoznateľne pretkáva Fregeho názory názormi Wittgensteina, Brandoma, Lorenzena, Quina, Stekclera a iných. Čitateľ môže niekedy nadobudnúť dojem, že názory týchto autorov (a to aj v prípade, keď ich autor zreteľne uvedie) sú v úplnej zhode s názormi Fregeho, čo však často nie je pravda.

Pojem funkcie a kvantifikácie sú ťažiskom výkladu v štvrtej kapitole s názvom *Substitúcia*. V piatej kapitole *Identita* autor analyzuje Fregeho chápanie zmyslu a významu (denotátu) výrazu, situáciu v prípade nepriamych kontextov. V týchto kapitolách je vysvetlené jadro Fregeho sémantiky a sémantických princípov. Čo je z hľadiska tradičných realistických interpretácií Fregeho logických prác najviac „vyčnievajúce“ – a musím hneď povedať, že značne diskutabilné –, je prisudzovanie postoja holizmu Fregemu. Autor takmer všade opatrne dodáva, že ide o *vetný holizmus* (4.1.2 an.). Som presvedčený – a mnohé citáty uvádzané samým autorom to potvrdzujú –, že Fregeho tézu z *Grundlagen* o tom, že „[S]lová niečo znamenajú len vo vetnom kontexte“ [GL, § 62] nemáme chápať ako krajnú holistickú tézu, ale skôr ako princíp jednotky autonómneho textu, pretože Frege je nepopierateľný zástanca princípu kompozicionality (funkcionalita), hoci tento princíp explicitne neformuloval. Podľa princípu funkcionality význam zloženého výrazu je určený významami jeho podvýrazov. Autor zdôrazňuje princíp substitutivity a princíp funkcionality považuje skôr za jeho prípad, pričom sa prikláňa k názoru, že holistická téza je zlučiteľná s akýmsi obmedzeným, relatívnym atomizmom princípu kompozicionality.¹ Princíp kompozicionality v zmys-

¹ V recenzii nie je miesto na rozsiahlejšiu diskusiu o tak závažnom probléme, takže ak bude príležitosť, pokúsím sa vysvetliť argumentáciu v prospech vo všeobecnosti nerelativizovaného princípu kompozicionality u Fregeho podrobnejšie, pričom prípadná nekonzistentnosť s údajným holistickým princípom môže byť dôsledkom chybné základnej sémantickej schémy, o ktorú sa Frege opieral.

le nerelativizovaného atomizmu potvrdzujú napríklad aj autorom uvádzané citáty z Fregeho prác:

„Možnosť toho, že rozumíme větám, ktoré jsme nikdy neslyšeli, spočívá v tom, že je smysl věty vystaven z částí, které odpovídají slovům.“ (139)

„...jsou tyto myšlenky vystavěny ze stavebních kamenů. A tyto kameny odpovídají skupinám hlásek, z nichž je vystavěna věta vyjadřující příslušnou myšlenku. takže výstavbě věty z větných částí odpovídá výstavba myšlenky z částí myšlenky.“ (140).

Nerozumiem však tomu, že niektoré citáty – hoci ich je veľa a na rozličných miestach – sú považované bezdôvodne iba za metaforické vyjadrenia, a iné sú brané vážne. Jedným zo základných pojmov autorovho vlastného prístupu je pojem substitovateľnosti. Jeho vysvetlenie však nie je podľa mňa vôbec fregeovské: vysvetliť tento pojem v prípade nejakého mena odkazom na použitie mena nie je pre fregeovskú sémantickú tradíciu presvedčivé vysvetlenie, ale odsunutie problému do inej oblasti. Preto v tom, žiaľ, nevidím žiadnu výhodu oproti fregeovskej sémantickej tradícii s realistickým pozadím. Vidieť vo Fregeho názoroch postoj inferenčného holizmu je podľa mňa skôr želanie ako skutočnosť. Keď Frege hovorí o usudzovateľnom obsahu, tak kritérium vyplývania je naozaj v popredí. Ale keď hovorí o vyplývaní, tak je základným pojmom pojem pravdy. Preto jeho logika je založená na sémantike, hoci zaradenie jeho teórie medzi tzv. referenčné teórie vzhľadom na mnohé sprievodné intuície, z ktorých je často zrejmá aj jeho istá nespokojnosť s explikáciou (napr. otázka (ne)štruktúrovanosti významu vety, nepriameho kontextu a pod.), je do istej miery spochybniteľné.

V šiestej kapitole nazvanej *Číslo* sa autor sústreďuje na rozličné vysvetlenia povahy čísla – najmä na tzv. adjektívnu a substantívnu stratégiu. Predtým sa snaží explikovať pojmy deskripcie, existencie, presupozície a abstrakcie. Odmieta prisudzovať Fregemu tradičný ontologický platonizmus a pripúšťa iba tzv. sémantický platonizmus.

Siedmu kapitolu nazvanú *Forma* autor venuje najmä Fregeho dielu *Grundgesetze der Arithmetik* a ostatným neskorším prácam i osudu jeho logicizmu. Rekonštruuje objav Russellovej antinómie. Veľmi zaujímavá je spracovaná časť o korešpondencii s Hilbertom (7.2.1), kde autor uvádza dlhší citát, v ktorom Frege na základe vysvetlenia toho, že pojem existencie je druhého stupňa, dokumentuje, že „Hilbert svými axiomy nezachycuje (nedefinuje) geometrické pojmy či celou euklidovskou geometriou, ale štruktúrnlí rysy této teorie“ (237). Ďalej presvedčivo vysvetľuje rozdiel medzi formálnou a materiálnou teóriou nielen v otázke existencie, ale aj v otázke pravdy a konzistencie.

Uvedieme niektoré drobnejšie kritické výhrady či pripomienky. Autor na s. 107 uvádza spojenie „pojem S na místě gramatického subjektu,“ avšak subjekt je pre Fregeho gramatická kategória, takže: O ktorú vetu ide? Asi nie o vetu „Spadá-li něco pod pojem S. spada to i pod pojem P.“

Čitateľ si asi veľmi bude lámať hlavu nad tvrdením, že „S je P“ je hypotetický súd (108). Kde je tam výroková funkcia (spojka), ktorá charakterizuje hypotetické súdy?

Autor v poznámke 189 (128) síce priznáva, že namiesto „principu zamieniteľnosti významu“ by malo byť „princip zameniteľnosti výrazu *téhož* významu,“ ale kvôli pohodlnosti v hlavnom texte ho ponecháva a viackrát sa opakuje. Pohodlnosť však nesmie byť v rozpore so zásadnou adekvátnosťou textu. Vo vetách nemôžeme ani v druhom či treťom rade zamieňať významy, ale výrazy, pokiaľ nejde o celkom inú okolnosť, keď nerozumieme významu výrazu a zamieňame si ho omylom s iným významom.

Prečo autor hovorí o *vine* za túto strikne ontologickú tendenciu v interpretácii (129)? Veď vina je etickoprávna kategória.

Oidipus asi nezabil svojho otca nevedomky (to by nevedel, že zabil nejakého človeka) – zrejme ide o to, že nevedel, že ten, koho zabil, je jeho otec (133). Vysvetlenie *de re a de dicto* (133) je iba veľmi letmé či naznačujúce, pre menej informovaného čitateľa môže byť tvrdým orieškom.

Formulácia „v naivnorealistickém zatemnění mysli“ (134) svojím hrubo znevadzujúcim zmyslom asi vybočuje z vedeckého štýlu.

Formuláciu „logická štruktúra, zračíci se v užiti“ (140) by Frege asi neakceptoval ako všeobecne platný princíp, pretože podľa neho prirodzený jazyk niekedy pôsobí ako okovy, ktorých sa musíme zbaviť, aby sme sa k logickej štruktúre mohli „dostať“; aj preto buduje symbolický jazyk, v ktorom má byť všetko dôležité pre logické vyplývanie (logická štruktúra) jednoznačne a zreteľne zachytené, a všetko ostatné zatlačené do úzadia.

Kritika platonizujúceho výkladu Fregeho myšlienky a vôbec odmietnutie ontologizujúceho platonizmu jeho nahradením tzv. sémantickým platonizmom (182 an.) je značne problematické.

Škoda, že autor zrejme nepozná novšie (hoci už dvadsať rokov existujúce) verzie logicizmu – G. Bealera (*Quality and Concept*) a C. Wrighta (*Frege's Conception of Numbers as Objects*), ktoré sa hlásia k Fregemu. Autor tiež vôbec nespomína rehabilitáciu Fregeho matematických výkonov v prácach iných autorov: Parsons (1965), Burgess (1984), Boolos (1987), Heck (1993). V opačnom prípade by nemusel ukončiť prácu skôr pesimisticky a mohol by poukázať na to, že napríklad idea logicizmu nie je mŕtva, ale pre mnohých stále živá, či dokonca jediná rozumná cesta *zdôvodnenia* základov matematiky.

Všetky výhrady či pripomienky, ktoré som uviedol, nijakým spôsobom neznižujú vysokú úroveň diela Vojtěcha Kolmana a všetkým čitateľom, ktorí sa zaujímajú o logiku, sémantiku a filozofiu ju vrelo odporúčam, pretože kvalita tejto práce je nesporná.

František Gahér